

CISTERCIÁCKÉ KLÁŠTERY V ČESKÝCH ZEMÍCH V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ VE SVĚTLE ŘÁDOVÝCH AKT

Jaroslav Čechura

Cisterciácký řád patří k nejvýznamnějším monastickým korporacím evropského středověku. Mimořádné postavení, které tento řád založený v roce 1098 během prvních století své existence získal, přitahovalo odedávna zájem badatelů. Přehlížíme-li stav dnešního studia cisterciáckého řádu, musíme konstatovat přímo záplavu prací, jež se dotýkají všech sledovatelných sfér působení nejen řádu jako celku, ale i jednotlivých založení. Tato kvantita je ovšem do jisté míry dána i počtem cisterciáckých fundací — jak mužských klášterů, které byly nepochybně významnější, tak klášterů ženských. Celkový počet založení převyšuje číslo 1000 a sám o sobě vyvolává potřebu poznat každou fundaci. Nelze se však domnívat, že by značný zájem o studium řádu byl dán pouze kvantitou klášterů. I když nemůžeme tento impuls studia přehlížet, zdá se, že výrazněji tu působí snaha poznat některé otázky, jež charakterizují řád jako celek (či specifikum určitého teritoria) a ukazují jeho mimořádnou přitažlivost a prosperitu zvl. ve 12. a 13. stol.

Procházíme-li poslední velké syntetické práce, ale i řadu monografických děl, zjišťujeme, že existují dvě základní pojetí výkladu řádové problematiky.

První — mohli bychom je nazvat právněhistorické¹⁾ — představuje takřka jíc tradiční linii výkladu, jejíž základ lze spatřovat v interpretaci řádu vyplývající z absolutizování základních cisterciáckých dokumentů, jež byly údajně beze změny striktně dodržovány ve všech založeních. Jinak řečeno, počátky cisterciáckého řádu a jeho rozmach se v tomto pojetí přesně shodují s literou řádových statut, doplněných nařízeními generální kapituly, která se každoročně scházela v Cîteaux a museli ji — údajně — navštěvovat opati všech existujících klášterů. Z tohoto pojetí pak vycházejí ony známé pasáže, jak má vypadat místo založení, kolik řeholníků má tvořit prvotní konvent, i řada otázek rázu hospodářského, souvisejících s typickými cisterciáckými institucemi — tj. grangiemi a konvrši. Stejně mechanicky jsou interpretovány i otázky právního postavení jednak celého řádu, jednak jednotlivých klášterů. U konkrétních fundací je tato tendence zesilována

¹⁾ Srov. J. Kejř, „Možnosti a meze právněhistorického bádání o počátcích měst“, PHS 20, 1977, str. 177—203.

skutečností, že při výkladu jsou často — jako obecný rámec — využívána papežská privilegia, jež byla udělena řádu jako celku, což ovšem působí v historických podmínkách určitého regionu poněkud násilně a často v rozporu s konkrétní situací vývoje kláštera. S tím souvisí rovněž pojetí kláštera jako značně svébytné a nezávislé instituce, což zřejmě vychází opět z exemptních privilegií, která cisterciácký řád dostal od papežské kurie,²⁾ ale i z výkladu samotné řehole.

Studie vycházející z tradiční linie výkladu poněkud přehlíží i tu důležitou okolnost, že základní právní normy řádu prošly značným vývojem. Vždyť i základní řádový dokument *Charta caritatis* měl ve 12. století několik redakcí, z nichž nejvýznamnější jsou *Charta caritatis prior* z r. 1118 a *Charta caritatis posterior*, vzniklá mezi léty 1134 a 1152.³⁾ Rovněž nařízení generální kapituly — jimiž se detailně zabýváme níže — prodělala značný vývoj. Změny, k nimž docházelo v základních řádových normách, byly vyvolány zejména vnějšími společenskými podmínkami, které působily na cisterciácký řád, ale také důvody vnitřními, neboť bylo stále těžší držet se v praxi původních, často velmi rigorózních nařízení.

Jedním ze zakladatelů zmíněného pojetí výkladu se stal H. D'Arbois de Jubainville, který se zabýval zejména Clairvaux,⁴⁾ obdobný význam měla pro německé země práce F. Wintera,⁵⁾ v níž je ovšem nutné hledat kořeny teorie o kolonizačním přínosu německých cisterciáckých klášterů pro Slováky. Dodnes je významná práce L. Janauscheka, který zachytil celou řádovou filiaci.⁶⁾ Ceněna

²⁾ P. Herde, Beiträge zum päpstlichen Kanzlei- und Urkundenwesen im 13. Jahrhundert, Kallmünz 1967 (2. vyd.); F. Pfurtscheller, Die Privilegierung des Zisterzienserordens im Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte vom Anfang bis zur Bulle „Parvus Fons“ (1265), Bern—Frankfurt am Main 1972; B. Schimmelpfennig, „Zisterzienserideal und Kirchenreform. Benedikt XII. (1334—1342) als Reformpapst“, in: Zisterzienser-Studien III, Berlin 1976, str. 11—43.

³⁾ Základní práci zůstává J. Turk, Prvotna Charta caritatis, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Ljubljana 1942, ed. str. 45—54; týž, „Charta caritatis prior“, Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis, I, 1945, str. 11—61 (ed. 53—61) — dále ASOC; novější bádání se snaží o jiné chronologické, ale i obsahové členění, a rozeznává dokonce celou řadu redakcí Charty caritatis, srov. M. Beaufort, „La Charte de Charité cistercienne et son évolution“, Revue d'histoire ecclésiastique, 49, 1954, str. 391—437, dále F. Pfurtscheller, Die Privilegierung, str. 75—86; P. Zakar, „Die Anfänge des Zisterzienserordens. Kurze Bemerkungen zu den Studien der letzten zehn Jahre“, ASOC, 20, 1964, str. 103—138, a také J. Lékai (srv. pozn. 12).

⁴⁾ H. D'Arbois de Jubainville, Etudes sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes, et principalement de Clairvaux, au XIIe et au XIIIe siècles, Paris 1858.

⁵⁾ F. Winter, Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands. Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittelalters, Gotha 1868—1871 (reprint Aalen 1966).

⁶⁾ L. Janauschek, Originum Cisterciensium, Tomus I, Wien 1877 (reprint Ridgewood, N. J. 1964); B. Schneider, „Eine Zeitgenössische Kritik an Janauscheks Originum Cisterciensium I“, Analecta Cisterciensia, 21, 1965, str. 274—278. V této souvislosti je vhodné uvést i kartografické zpracování teritoriálního rozložení cisterciáckých fundací — F. van der Meer, Atlas de l'ordre cistercien, Amsterdam—Bruxelles 1965, kde je však zejména pro oblast střední Evropy řada nepřesností.

je také řada studií E. Hoffmanna o řádovém hospodářství⁷⁾ a o instituci konveršů⁸⁾; právě o Hoffmannových pracích je však nutné říci, že představují snad vrchol právněhistorického směru bádání, neboť výklad je zde veden téměř výlučně v duchu řádových norem. Podobně lze hovořit o pracích G. Müllera, věnovaných mimo jiné otázce generální kapituly,⁹⁾ a o díle M. Auberta,¹⁰⁾ které se zabývá řádovou architekturou a které doslova petrifikovalo řádové představy a předpisy o cisterciácké stavební činnosti. Z poválečných autorů jmenujme práci J. B. Mahna zabývající se počátky řádu.¹¹⁾ Za dnešní hlavní zastánce této koncepce je třeba považovat L. J. Lékaie¹²⁾ a A. Schneidera,¹³⁾ kteří se zasloužili o poslední syntetické zpracování řádu. Je samozřejmé, že by bylo možné jmenovat daleko více autorů, ale to není posláním této studie. Pouze na okraj poznamenejme, že vedle tradičního francouzsko-německého badatelského zájmu vystupuje jako neobyčejně silné bádání anglické,¹⁴⁾ v poslední době pak možno říci angloamerické,¹⁵⁾ které dnes představuje do značné míry rovněž pokračování právněhistorické koncepce (zejména v Anglii).

Druhá základní linie interpretace cisterciáckého řádu vychází z důsledné analýzy písemných pramenů, aniž přitom výklad zatěžuje některými tradičními schémata, pomocí nichž byl řád charakterizován. K přesnějšímu a zejména realističtějšímu postulování otázek jistě přispěla i řada moderních kritických edic pramenů. Můžeme jmenovat edici statut generální kapituly cisterciáckého řádu, kterou pořídil J. M. Canivez,¹⁶⁾ ale i vydání několika novelizací statut tohoto

⁷⁾ E. Hoffmann, „Die Entwicklung der Wirtschaftsprinzipien im Cisterzienserorden während des 12. und 13. Jahrhunderts“, *Historisches Jahrbuch*, 31, 1910, str. 699—727; též, „Die Stellungnahme der Cisterzienser zum kirchlichen Zehnrecht im 12. Jahrhundert“, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens*, 33, 1912, str. 421—449.

⁸⁾ E. Hoffmann, *Das Konverseninstitut des Cisterzienserordens in seinem Ursprung und seiner Organisation*, diss., Freiburg am Breisgau 1905.

⁹⁾ G. Müller, „Studien über das Generalkapitel“, *Cistercienser-Chronik*, 12—19, 1900—1908.

¹⁰⁾ M. Aubert, *L'Architecture cistercienne en France*, I—II, Paris 1947 (2. vyd.), srov. vliv této práce např. u W. Braunfelse, *Abenländische Klosterbaukunst*, Köln 1969 apod.

¹¹⁾ J. B. Mahn, *L'Ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIII siècle (1098—1265)*, Paris 1945 (2. vyd. 1951).

¹²⁾ L. J. Lékaie, *Les Moines blancs. Histoire de l'ordre cistercien*, Paris 1957; též, *Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Der Orden der Cistercienser* (ed. A. Schneider), Köln 1958; též, *The Cistercians. Ideals and Reality*, Kent (Ohio) 1977.

¹³⁾ Ed. A. Schneider, *Die Cistercienser. Geschichte—Geist—Kultur*, Köln 1977 (2. vyd.).

¹⁴⁾ Např. řada studií R. A. Donkina, „The English Cistercians and Assarting c. 1128—c. 1350“, *ASOC*, 20, 1964, str. 49—75; C. V. Graves, „The Economic Activities of the Cistercians in Medieval England (1128—1307)“, *ASOC*, 13, 1957, str. 3—60.

¹⁵⁾ B. K. Lackner, *The Eleventh-Century Background of Cîteaux* (Cistercian Studies Series 8), Washington 1972; J. Leclercq, *Bernhard of Clairvaux and the Cistercian Spirit*, Kalamazoo, Mich. 1976.

¹⁶⁾ Ed. J. M. Canivez, *Statuta Capitulum generalium ordinis Cisterciensis*, I—VIII, Louvain 1933—1941.

vrcholného orgánu řádu z 13. století.¹⁷⁾ Neméně důležitá je edice diplomatického materiálu týkajícího se samotného Cîteaux, která ukazuje neudržitelnost výkladu počátků řádu pouze ze základních řádových norem, s nimiž byl i tento první cisterciácký klášter často v rozporu.¹⁸⁾ Důležitý prvek představuje i nález Charty caritatis prior a posterior¹⁹⁾ a některých nejstarších obecných nařízení.²⁰⁾ Význam má také moderní edice Regula S. Benedicti²¹⁾ a vydávání spisů Bernarda z Clairvaux,²²⁾ stejně jako vydávání diplomatů jednotlivých klášterů,²³⁾ edice hospodářských písemností (urbáře²⁴⁾ apod.) nebo některých lokálních instrukcí pro cisterciácké kláštery.²⁵⁾ Tento letmý a zdaleka ne vyčerpávající přehled ediční činnosti ukazuje intenzitu badatelského zájmu věnovaného otázkám spojeným s působením řádu.

Studie představující novou kvalitu při výkladu řádu začínají systematicky vycházet od počátku padesátých let tohoto století. Ovšem již předtím lze pozorovat náznaky uvedeného pojetí, a to zejména při řešení dílčích otázek hospodářské povahy. Významná úloha zde připadla historiografii polské, kde již K. Tymieniecki se v některých svých pracích přiblížil novému výkladu.²⁶⁾ Ovšem teprve T. Manteuffel podal ucelenější pohled, zvláště v interpretaci nařízení generální kapituly týkajících se hospodářských otázek²⁷⁾ a také počátků řádu v Polsku,

¹⁷⁾ Jde zejména o práce B. Luceta, *La Codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Rome 1964; týž, *Les Codifications cisterciennes de 1237 et de 1257*, Paris 1977.

¹⁸⁾ Ed. J. Marilier, *Chartes et documents concernant l'abbaye de Cîteaux (1098—1182)*, Rome 1961.

¹⁹⁾ J. Turk, viz pozn. 3.

²⁰⁾ J. Turk, „Cistercii statuta antiquissima“, ASOC, 4, 1948, str. 1—159.

²¹⁾ C. Butler, *Sancti Benedicti Regula Monasteriorum*, Freiburg 1953 (3. vyd.); R. Hanslik, „Benedicti Regula“, in: *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, 75, Wien 1977 (2. vyd.).

²²⁾ Jsou vydávány zejména zásluhou J. Leclercqa, jehož přípravné studie jsou v třísazkové práci *Recueil d'études sur saint Bernard et ses écrits*, Rome 1962—1969; eds. J. Leclercq, H. M. Rochais a další, *Sancti Bernardi Opera*, I—VIII, Rome 1957—1977.

²³⁾ Např. ed. E. G. Franz, *Kloster Haina, Regesten und Urkunden*, Darmstadt 1962; ed. E. Krausen, *Die Urkunden des Klosters Raitenhaslach*, München 1959—1960 (2 sv.).

²⁴⁾ Ed. W. Wiessner, *Das Gesamturbar des Zisterzienserklosters Ebrach vom Jahre 1340*, Würzburg 1973; „Las Landbuch des Klosters Zinna. Editio princeps von W. Ribbe und J. Schultze“, in: *Zisterzienser-Studien*, II, Berlin 1975.

²⁵⁾ B. Griesser, „Die Wirtschaftsordnung des Abtes Stephan Lexinton für das Kloster Savigny (1230)“, *Cistercienser Chronik*, 58, 1951, str. 13—28, ed. in: ASOC, 8, 1952, str. 224—232; ed. C. H. Talbot, „Regule compoti drawn up by a monk of Beaulieu Abbey primarily for the Grange of Faringdon in Berkshire“ (in: týž, *The Account Book of Beaulieu Abbey*), Cîteaux, 9, 1958, str. 202—205.

²⁶⁾ K. Tymieniecki, *Z dziejów zaniku drobnej własności na Śląsku z XIII w.*, Lwów 1925; týž, *Z dziejów rozwoju własności na Śląsku w XIII w.*, Poznań 1926, a další.

²⁷⁾ T. Manteuffel, „Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do połowy XIII w.“, *Przegląd historyczny*, 43, 1952, str. 492—505; týž, *Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa 1955, a další.

příčemž akcentoval zejména misijní poslání polských klášterů;²⁸⁾ J. Křoczowski se zabýval některými sférami společenského působení řádu v Polsku.²⁹⁾ Řadu dalších studií tvoří převážně monografie zabývající se jednotlivými fundacemi, z otázek obecnějších pak převládá problematika hospodářská.³⁰⁾ V německém bádání lze rozlišit v rámci tohoto pojetí dvě souběžné linie. První, starší, dospěla k novým závěrům zejména při rozborech hospodářské problematiky určitého regionu, kde samozřejmě byly zastoupeny i cisterciácké kláštery. Právě ty mohly přispět svými bohatými archívními fondy k řešení těchto otázek. Jejich poznání pak naopak vrhlo nové světlo na působení cisterciáckých klášterů v dané oblasti. Zde je možné uvést např. F. Lütgeho a jeho školu.³¹⁾ Druhou linií je bádání orientované speciálně na problematiku cisterciáckého řádu, jež však pomíjí ony apriorní konstrukce limitující právněhistorickou koncepci. Zde je třeba jmenovat uskupení vzniklé v Západním Berlíně kolem Zisterzienser Studien,³²⁾ reprezentované jmény K. Elm,³³⁾ W. Ribbe,³⁴⁾ R. Schneider.³⁵⁾ Zasludou těchto badatelů bylo vydáno i první souhrnné syntetické pojednání, které zachycuje řád jako celek v nejdůležitějších sférách jeho působnosti.³⁶⁾ Domnívám se, že v některých uvedených studiích, zejména pak v literatuře polské, doznívají ještě některé obecné charakteristiky — jako jsou filiační řady a s tím spojená závaznost přenášení hospodářských systémů jednotlivých klášterů tímto způsobem, na druhé straně pak dosti výrazné přehlížení osoby fundátorovy (respektive držitele zakladatelských práv). Přílišná svébytnost popisovaných fundací působí někdy přece jen poněkud násilně v kontextu společenského začlenění klášterů.

Právní postavení cisterciáckého řádu nepatří, jak se zdá, k nejfrekventovanějším otázkám. Je to zřejmě způsobeno značnou autoritou klasických prací věnova-

²⁸⁾ J. Křoczowski, „Z zagadnień funkcji społecznych cystersów w Polsce średniowiecznej (Problem duszpasterstwa parafialnego)“, in: *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, str. 105—126; týž, „Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich“, in: *Kościół w Polsce*, I, Kraków 1968, str. 406—432; týž, *Les Cisterciens en Pologne, du XIIe au XIIIe siècles*, Cîteaux, 21, 1970, str. 111—134; týž, „Provincia Polska Cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV w.“, in: *Polska w świecie*, 1972, str. 179—197.

²⁹⁾ Přehledná bibliografie in: *Encyklopedia katolicka*, III, sl. 726—733.

³⁰⁾ Z tohoto okruhu vznikla např. práce H. Weiss, *Die Zisterzienserabtei Ebrach. Eine Untersuchung zur Grundherrschaft, Gerichtsherrschaft und Dorfgemeinde im frankischen Raum*, Stuttgart 1962; podobných monografií je řada, nezabývají se ovšem pouze cisterciáckými kláštery.

³¹⁾ *Zisterzienser Studien* vydává Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität v Západním Berlíně v ediční řadě *Studien zur Europäischen Geschichte*.

³²⁾ Vycházejí od roku 1975.

³³⁾ K. Elm, „Verfall und Erneuerung des Ordenswesens im Spätmittelalter. Forschungen und Forschungsaufgaben“, in: *Untersuchungen zu Kloster und Stift*, Göttingen 1980, str. 188—238.

³⁴⁾ Viz pozn. 24.

³⁵⁾ R. Schneider, „Lebensverhältnisse bei den Zisterzienser im Spätmittelalter“, in: *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters*, Wien 1980, str. 43—71.

³⁶⁾ *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*, Aachen 1980.

ných této problematice; můžeme uvést H. Hirsche.³⁷⁾ Přitom nelze ztrácet ze zřetele okolnost, že na otázky právního charakteru soustředilo starší bádání značný zájem a jejich propracovanost a systematicčnost výkladu byla na vyšší úrovni než v ostatních oblastech studia.³⁸⁾

Pokud se týká našich studií věnovaných problematice cisterciáckých klášterů, zejména v českém státě doby předhusitské, lze konstatovat, že vlastně nikdy nedošlo k soustavnějšímu zpracování působení řádu v našich zemích. Pokud byly některé kláštery zpracovány formou monografické studie, byl jejich význam paušalizován receptivností výkladu jednotlivých založení, značně poplatnou schématům literatury zahraniční, především německé.³⁹⁾ Bohužel s pozůstatky (a zdaleka ne zanedbatelnými) této interpretace se setkáváme v naší literatuře dodnes; jsou „oprašována“ některá schémata či charakteristiky, které nejsou pro české cisterciácké kláštery v pramenech doložitelné.⁴⁰⁾ Takový výklad zaráží tím více, že zásluhou V. Vaněčka byl u nás již ve třicátých letech zformulován souhrn tzv. zakladatelských práv, která do detailu určovala vztah mezi zakladatelem (případně držitelem zakladatelských práv) a klášterní komunitou.⁴¹⁾ V. Vaněček přesvědčivě prokázal, že tato práva se u nás vztahovala na všechny monastické fundace, cisterciáky nevyjímaje. Z tohoto zjištění ovšem jednoznačně vyplývá, že používání obecných řádových charakteristik je v našich zemích přinejmenším problematické.

K předpisům, na kterých spočívala organizace cisterciáckého řádu, patřily vedle *Regula S. Benedicti* ještě *Exordium coenobii Cisterciensis*⁴²⁾ a *Charta caritatis*. Uvedené předpisy byly postupně doplňovány rozhodnutími učiněnými na zasedáních generální kapituly. Jednou z hlavních myšlenek při založení řádu byla snaha vytvořit centrálně řízenou korporaci jako protiklad k tehdejším monastic-

³⁷⁾ H. Hirsch, „Studien über die Vogtei-Urkunden süddeutsch-österreichischer Zisterzienserklöster“, *Archivalische Zeitschrift*, 37, 1928, str. 1—37; týž, „Die alsässisch-burgundischen Zisterzienserprivilegien Friedrichs I.“, *Elsass-Lothringisches Jahrbuch*, 18, 1939, str. 47—62.

³⁸⁾ Dílčí zpracování příslušných otázek právního charakteru je obsaženo v příslušných monografiích jednotlivých klášterů.

³⁹⁾ Přehled prací podává F. Machilek, „Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren“, *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien*, 3, 1973, str. 215—219.

⁴⁰⁾ Např. J. Šilhan, „Osecká listina“, *VVM* 4/1976, str. 196—206; D. Líbal, M. Pavlík, „Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích“, *Umění*, 28, 1980, str. 515—518; srov. polemické stati J. Čechura, K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny (v tisku); J. Čechura, J. Kuthan, „Grangie v Plasích?“, *Umění*, 30, 1982.

⁴¹⁾ V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, I—III, Praha 1933—1939.

⁴²⁾ Ed. B. Griesser, *Exordium magnum Cisterciense sive narratio de initio Cisterciensis Ordinis*, Rome 1961; týž, ed. „Die ‚Ecclesiastica Officia Cisterciensis Ordinis‘ des Cod. 1711 con Trient“, *ASOC*, 12, 1956, str. 181—378.

kým principům, zejména benediktinských klášterů, v užším slova smyslu proti Cluny.⁴³⁾ Z tohoto důvodu byla zřízena generální kapitula cisterciáckého řádu, která se sešla poprvé v roce 1116 za účasti opatů nejstarších klášterů — La Ferté, Pontigny a Morimond (Bernard z Clairvaux byl tehdy nemocen).⁴⁴⁾ Charta caritatis velice přesně určuje, které otázky měla generální kapitula řešit.⁴⁵⁾ Její rozhodnutí se stávala zákony platnými buď pro určité opatství, nebo pro všechna, případně připomínala staré stanovy, jejichž zachovávání upadalo v zapomnutí. Nařízení se týkala volby opatů, přijímání noviců, vnitřní a vnější správy klášterů, zákazu přijímání žen, trestů pro řeholníky. Dále se jednalo o rozepřích mezi jednotlivými kláštery, které měly být upravovány zvláště k tomu delegovanými opaty. Nařízení a usnesení generální kapituly se týkala také zakládání a inkorporace nových klášterů, vizitace míst vybraných pro klášter, dodržování vzdálenosti mezi novými a starými opatstvími; v případě potřeby mohla generální kapitula měnit i místo založení, jestliže je považovala za nevhodné. Jestliže byl některý starý klášter přičleněn k řádu, delegovaní opaté museli posoudit právní vztahy k ostatním církevním osobám zainteresovaným v této záležitosti a vyžadovat přestavbu budov nezbytnou k životu cisterciáckého kláštera. Za každý přestupek spáchaný v klášteře přijímal opat a někdy i převor, ale i jednotliví řeholníci trest. Za vážná provinění bylo některým opatům předtím třikrát varovaným uloženo počtvrté potrestání. „Generální kapitula měla svrchovanou moc a nic jí nemohlo zabránit v aplikaci řehole, ani sám král Francie.“⁴⁶⁾

Záznamy z jednání generální kapituly sloužily zpočátku zřejmě pouze pro paměť; teprve v roce 1150 byla pořízena první souhrnná redakce známá jako *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, někdy nazývaná také *Consuetudines cistercienses* čili *Liber usuum sacri Ordinis Cisterciensis*.⁴⁷⁾ Zpočátku byly písemné zápisy vzešlé z jednání generální kapituly značně stručné a týkaly se nejdůležitějších otázek, jež měly převážně všeobecnou působnost. Přibližně kolem roku 1190 začala agenda nabývat na kvantitě a stále více vystupovaly do popředí zápisy týkající se jednotlivých opatství. V roce 1198 byl v aktech poprvé zachycen i český klášter — Pomuk.⁴⁸⁾

V roce 1202 byla provedena reforma ve statutech známá jako *Libellus defini-*

⁴³⁾ Z velkého množství prací jmenujme R. E. Rortese, „Analogie e contrasti fra Cîteaux e Cluny“, *Cîteaux*, 19, 1968, str. 5—39; A. H. Bredero, „Cluny et Cîteaux au XIIe siècle: les origines de la controverse“, *Studi medievali*, 12, 1971, str. 135—175, a další.

⁴⁴⁾ Srv. F. Pfurtscheller, *Die Privilegierung*, op. c., str. 67—69.

⁴⁵⁾ Charakteristika je převzata z M. Auberta, *L'Architecture*, I, op. c., str. 30.

⁴⁶⁾ *Ibidem*.

⁴⁷⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, I, op. c., str. 12—32. Ovšem ani *Instituta* nevznikla naráz; J. Turk, *Cistercii statuta*, str. 1—31, rozlišuje tři redakce (první před 1152, druhá mezi 1152 a 1175, třetí mezi léty 1175 a 1182); A. A. King, *Cîteaux and her elder Daughters*, London 1954, str. 22—23, rovněž tři redakce (první před 1152, druhá po 1152, třetí mezi 1175 a 1182), přičemž za třetí redakci považuje tu, kterou J. M. Canivez klade do roku 1134.

⁴⁸⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, I, op. c., str. 231.

tionum. Během 13. století došlo k několika dalším revizím dosavadních nařízení: z roku 1240 pocházejí *Institutiones Capituli generalis*, znovu revidované v roce 1256.⁴⁹⁾ Postupující slábnutí vlivu řádu a snaha udržet původní podobu předpisů a rigoróznost řehole se odrazily v dokumentu zvaném *Libellus antiquarum definitionum* z r. 1289, znovu vydaném v r. 1316. Poslední výraznější změnu ve 14. století představoval *Libellus novarum definitionum*, kodifikující časem vynucené změny. Stranou nelze ponechat ani tzv. *Parvus fons*,⁵⁰⁾ jenž byl vyjádřením diferenciačního procesu uvnitř generální kapituly, kde nabyla rozhodujícího významu „užší rada“ 25 nejstarších klášterů, zvaná *definitorium*.⁵¹⁾

Pokusů o reformu cisterciáckého řádu prostřednictvím generální kapituly či papežství byla po polovině 14. století ještě řada. Měly jediný cíl — navrátit řádu jeho někdejší vynikající společenské postavení, které bylo poprvé narušeno vznikem mendikantů. Nejvážnější ránu, alespoň na území západní Evropy, způsobila však „stoletá“ válka mezi Anglií a Francií. Je samozřejmé, že vedle uvedených vnějších příčin nemůžeme nechat stranou ani záležitosti vnitřní, jako byl úpadek řeholní kázně apod.⁵²⁾

V oblasti střední Evropy (zřetelně je to patrné právě v českém, ale také v polském státě) bylo výrazným vývojovým rysem postupné slábnutí vazby na řádové centrum — Burgundsko, v užším slova smyslu pak na autoritu generální kapituly. Vypuknutím papežského schizmatu,⁵³⁾ kdy církev v Čechách (tedy včetně cisterciáckého řádu) zůstala věrná římské obedienci, a prakticky po celou druhou polovinu 14. století byla papežská kurie brána nikoli jen jako nejvyšší autorita církevní, ale i místo, kam se jednotlivé kláštery odvolávaly, byl tento proces dovršen. Ostatně v aktech generální kapituly nemáme pro léta 1352—(1374)⁵⁴⁾ až 1408 jediný zápis týkající se českých klášterů. Je rovněž příznačné, že od druhé dekády 15. století se generální kapitula snažila o získání ztracených pozic jak v Čechách, tak v Polsku⁵⁵⁾ (ale i jinde).

Vedle funkce generální kapituly jako nejvyššího orgánu cisterciáckého řádu

⁴⁹⁾ Bližší B. Lucet, „L'Ere des grandes codifications cisterciennes (1202—1350)“, in: *Etudes d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, 1, Paris 1965, str. 249—262.

⁵⁰⁾ F. Pfurtscheller, *Die Privilegierung*, op. c., passim; Ch. Mössig, „Verfassung des Zisterzienser und Organization der Einzelklöster“, in: *Die Zisterzienser*, op. c., str. 115—124.

⁵¹⁾ Ibidem.

⁵²⁾ Takto bývá většinou ličen úpadek řádu ve 14. století, srv. ed. A. Schneider, *Die Zisterzienser*, op. c., str. 39—41.

⁵³⁾ Obecně B. Schimmelpfenig, „Papsttum und Zisterzienserorden im Spätmittelalter“, in: *Reform- und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen* (ed. K. Elm), Berlin (v tisku); W. J. Telesca, „The Cistercian Dilemma at the Close of the Middle Ages: Gallicanism or Rome“, in: J. F. O'Sullivan, *Cistercian Studies Series*, 13, Shannon 1971, str. 163—185.

⁵⁴⁾ Prakticky jde o období 1352—1408; v roce 1374 generální kapitula schválila založení koleje sv. Bernarda v Praze, srv. J. M. Canivez, *Statuta*, III, op. c., str. 554.

⁵⁵⁾ Srv. J. Křoczowski, „Provincja Polska“, op. c., passim.

byla již od počátku zavedena ještě jedna významná správní funkce, která postupem času nabývala na důležitosti. Vyplývala ze závaznosti posloupnosti jednotlivých založení (tzv. filiací) a z požadavku každoroční vizitace kláštera, kterou prováděl jeho pater-abbas (tj. opat kláštera, odkud vyšel nový konvent). Tento princip vyplynul opět z Charty caritatis, kde stojí: „Ut semel per annum mater visitet filiam. Semel per annum visitet abbas maioris ecclesie omnia cenobia, que ipse fundaverit, et si fratres amplius visitaverit, inde magis gaudent.“⁵⁶⁾

Zejména zásluhou Bernarda z Clairvaux pronikl cisterciácký řád v první polovině 12. století takřka do celé Evropy.⁵⁷⁾ Je samozřejmé, že přicházel do různých prostředí, jež se lišila od Burgundska počátku 12. století, a to nejen různou hospodářskou vyspělostí, ale v nemenší míře rozdílnými právními zvyklostmi. V užším slova smyslu mám na mysli přijímání kanonického práva v jednotlivých zemích, které velice výrazně spoluurčovalo společenské postavení církve, zejména ve vazbě na světskou složku společnosti, jež představovala dominující faktor.⁵⁸⁾ Z tohoto pohledu je samozřejmé, že prosazování norem, které stály u zrodu generální kapituly, mělo své hranice; jinak řečeno často záviselo především na světské složce tehdejší společnosti, nakolik umožní církevním feudálům nerušené plnění jejich poslání. Toto je podle mého názoru výchozí moment, jak přistupovat k interpretaci nařízení generální kapituly cisterciáckého řádu určených klášterům určitých zemí. Není to zjištění nijak nové; této skutečnosti si byli vědomi nepochybně sami otcové řádu, kteří často při zřizování nových a nových klášterů přehlíželi — jak se zdá — možnost praktického dodržování řehole a respektování nařízení vrcholného řádového orgánu — generální kapituly, jež byla přece podle Charty caritatis závazná pro všechny cisterciácké kláštery bez rozdílu. Ostatně některá nařízení či statuta buď postupně přibližovala řád jako celek konkrétním historickým podmínkám (např. sféra řádového hospodářství),⁵⁹⁾ nebo promíjela jednotlivým klášterům určité závazné řádové normy (např. povinnost každoroční návštěvy zasedání generální kapituly).⁶⁰⁾ Vedle těchto aspektů hrál dosti výraznou roli také fakt geografický, tedy vzdálenost jednotlivých klášterů od ohniska hnutí — Burgundska.

Domnívám se, že tento poměrně obsáhlý úvod byl nezbytný pro pochopení dvojího právního nazírání na naše cisterciácké fundace: jednak prostřednictvím měřítek platných pro řád obecně, jež často kodifikovala právně generální kapitula,

⁵⁶⁾ J. Turk, *Prvotná Charta*, op. c., str. 46.

⁵⁷⁾ Základními pracemi jsou E. Vacandard, *Leben des Heiligen Bernhard von Clairvaux*, Mainz 1897, I—II; A. H. Brédere, *Bernhard von Clairvaux im Widerstreit der Historie*, Wiesbaden 1966.

⁵⁸⁾ Srv. M. Boháček, *Einflüsse der römischen Rechts im Böhmen und Mähren*, Mediolani 1975.

⁵⁹⁾ T. Manteuffel, *Ewolucja poglądów*, op. c., *passim*.

⁶⁰⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, op. c., I—III.

jednak pod zorným úhlem domácího pojetí právního postavení klášterní fundace. Jen tak je možné pochopit nařízení a usnesení generální kapituly adresovaná našim cisterciáckým klášterům, a tím vlastně i to, v jakých záležitostech se obracely české cisterciácké kláštery na své vrcholné shromáždění včetně panovníků, představitelů církevní hierarchie, budoucích fundátorů klášterů apod.

Nelze ztrácet ze zřetele, že se jedná v bádání o cisterciáckém řádu vlastně o první pokus sledovat vazby generální kapituly k určitému státnímu útvaru, v němž se nalézala řada cisterciáckých založení.⁶¹⁾

Jádrem rozboru budou akta cisterciáckého řádu, tedy vazba Cîteaux — české země. Následující výklad o poměru generální kapituly a českých cisterciáckých klášterů sleduje filiační linii jednotlivých založení, a to nejen z formálního hlediska, ale zejména pod zorným úhlem skutečnosti, že se tento filiační poměr právě u nás projevoval dosti silně, což je patrné ze zachování vizitačních aktů 14. století.

Filiační vazby v cisterciáckém řádu vycházely ze Cîteaux a jeho čtyř nejstarších odnoží (La Ferté, Pontigny, Morimond a Clairvaux). Při expanzi řádu si pak tyto kláštery mezi sebe rozdělily jednotlivé oblasti Evropy, kde vznikala nová založení filiačně patřící pod jeden z hlavních řádových domů. Cisterciácké kláštery v našich zemích spadaly do linie kláštera Morimond,⁶²⁾ úžeji pak pod jeho filiace Kamp (Altenkampen, založený roku 1123) a Ebrach (založený v roce 1127). Bezprostředně osazeny byly české kláštery z Waldsass a Heiligenkreuzu (filie Kampu), Langheimu a Wilheringu (filie Ebrachu), Pomuk pak přímo z Ebrachu. Specifické postavení cisterciáckého řádu v našich zemích podtrhuje i fakt, že německé a rakouské kláštery, z nichž přišly do Čech první konventy, se nacházejí v blízkosti hranic českého státu (vzdálenost nikde nepřesahuje padesát kilometrů). Významná je rovněž skutečnost, že později vzniklé české kláštery byly osazovány (až na dvě výjimky) pouze z již fungujících domácích klášterů. Naše ženské cisterciácké kláštery byly dokonce výhradně domácího původu a spadaly pod pravomoc a dohled mužských klášterů. Výjimečná byla pouze obě cisterciácká založení jihočeská; v případě Vyššího Brodu zřejmě rozhodlo postavení Voka z Rožmberka v Podunaji, odkud byl vyšebrodský klášter osazen, založení Zlaté (Svaté) Koruny Přemyslem Otakarem II. bylo aktem politickým, když nový konvent přišel z Heiligenkreuzu, místa posledního odpočinku Babenberků.

⁶¹⁾ Pouze pro 15. století je studie J. Křoczowského, „Prowincja Polska“, op. c., *passim*; o vztahu generální kapituly k jednomu klášteru pak existuje jenom práce J. B. Geibiga, „Die Abtei Marienstatt im Spiegel der Generalkapitel (Von der Gründung bis zum Jahre 1456)“, *Cistercienser-Chronik*, 49, 1937, str. 289—298 (jež má dokonce ještě novější pokračování, blíže H. J. Roth, „Die Abtei Marienstatt und die Generalkapitel der Zisterzienser seit 1459“, *Archiv für mittelhochdeutsche Kirchengeschichte*, 22, 1970, str. 93—127), a J. Čechury, „Příspěvek k dějinám velehradského kláštera v éře přemyslovské“, *ČMM*, 100, 1981, str. 127—141.

⁶²⁾ Srv. filiační tabulku českých cisterciáckých klášterů v příloze této studie.

Nejstarším českým cisterciáckým založením byl klášter v Sedlci. Jednalo se o „soukromou“ fundaci, u jejíhož zrodu stál šlechtic (comes) Miroslav. Účelem fundace mělo být zřejmě aniversarium, neboť Miroslav neměl mužské potomky. Kromě výjimečně zachované fundační listiny, na jejímž vzniku se významně podílel olomoucký biskup Jindřich Zdík, a několika vcelku náhodných zmínek nemáme o prvním století existence kláštera bližších zpráv.⁶³⁾ Tato situace dobře zachycuje hospodářské, ale i společenské postavení kláštera před objevením stříbrné rudy na jeho statcích, které mu od konce 13. století umožnilo výrazný vzestup, jenž však byl záhy limitován vznikem královského města Kutné Hory.⁶⁴⁾

Jaký byl poměr kláštera a generální kapituly? V aktech vrcholného řádového orgánu se Sedlec objevil poprvé v roce 1237, a to hned dvakrát.⁶⁵⁾ Předně se nařizovala z generální kapituly „correctio et reformatio de Scedelis“; opat Sittichenbachu a Volkenrode byli zmocněni, aby osobně klášter navštívili a prostřednictvím autority generální kapituly provedli nápravu poměrů. Avšak v témže roce byl sedlecký opat zároveň pověřen, aby spolu s opatem Hradiště provedl osobně „inspectio loci“ kláštera Cella Sancti Bernardi, založeného Janem z Polné. K této vizitaci dostali také plnou moc generální kapituly. Přestože zmíněný klášter nevizitovali, a tedy nařízení nerespektovali, byli opět zmocněni v následujícím roce, tedy 1238, aby nový klášter navštívili a „si viderint expedire, mittant illuc conventum monachorum de Oceth (Osek), non expectata ulterius licentia Capituli generalis“.⁶⁶⁾ V roce 1244 byl sedlecký opat delegován generální kapitulou, aby spolu s opatem Langheimu osobně provedl „inspectio loci“, na které chtěl opat saské Pforty (Schulpforty) přenést klášter (k přemístění kláštera ovšem nedošlo). Vzhledem k tomu, že vizitace nebyla opět provedena, byla nařízena příštího roku znovu.⁶⁷⁾ S podobným přístupem se setkáváme, když generální kapitula pověřila sedleckého a velehradského opata, aby roku 1251 provedli „inspectio abbatiae“, v tomto případě žďárského kláštera, který v témže roce založil moravský šlechtic Boček z Obřan. Vizitace se opět neuskutečnila, proto nařízení muselo být v roce 1252 opakováno.⁶⁸⁾

V roce 1270 byl sedlecký opat (Valteim) osobně přítomen na zasedání generální kapituly. Důvodem však jistě nebylo plnění jednoho ze základních řádových předpisů, ale skutečnost, že sedlecký klášter usiloval o to, aby mu byl podřízen klášter cisterciáček v Pohledu (Vallis Sanctae Marie), který vznikl mezi léty

⁶³⁾ CDB, I, č. 155.

⁶⁴⁾ Srv. J. Majer, „K nejstarším právním dějinám Kutné Hory“, PHS, 4, 1958, str. 131–152; J. Kejř, Právní život v husitské Kutné Hoře, Praha 1958, úvodní pasáže, J. Čechura, „Sedlecký klášter a počátky kutnohorského dolování“, SSH, 14, 1979, str. 157–163.

⁶⁵⁾ J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 179.

⁶⁶⁾ J. M. Canivez, Statuta II, op. c., str. 180, 194.

⁶⁷⁾ J. M. Canivez, Statuta II, op. c., str. 282.

⁶⁸⁾ J. M. Canivez, Statuta II, op. c., str. 367, 385.

1265—1269 zásluhou dcer Vítka z Klokot Ludmily a Uty.⁶⁹⁾ V roce 1270 požádal o tuto inkorporaci kláštera sám český král. Vizitaci měli provést opaté hradištský a žďárský a počítalo se zřejmě s tím, že pohledský klášter bude spadat pod pravomoc velehradského opata, k čemuž ovšem ve skutečnosti nedošlo. Klášter spadal po celé předhusitské období pod pravomoc sedleckého opata.⁷⁰⁾

K roku 1272 máme zachováno nařízení vizitace, k níž generální kapitula vedle opata kláštera Toplica zmocnila také opata „de Zedita“. Považuji za nepravděpodobné, že šlo o klášter sedlecký, neboť vizitovaný klášter — stejně jako Toplica — se nachází na území dnešní Jugoslávie a takovými geograficky velmi vzdálenými vizitacemi (ale i jinými akty) nebyli opaté cisterciáckých klášterů v našich zemích pověřováni.

Za nejzajímavější zprávu týkající se sedleckého kláštera v aktech generální kapituly lze považovat žádost jeho opata (stále Valtelma) z roku 1281, aby se mohl konvent kláštera na dobu tří let rozptýlit do tří německých klášterů. Tento zápis v řádových aktech totiž potvrzuje slova prvního zbraslavského kronikáře Oty, ličícího velice svízelnou hospodářskou situaci kláštera v Sedlci na počátku osmdesátých let 13. století.⁷¹⁾ Ovšem vzhledem k tomu, že kronikář vzápětí popisuje mohutný rozmach kláštera za legendárního opata Heydenreicha, se spíše zdá, jako by ličením zlé situace kláštera, kdy se jednalo údajně o jeho úplném zrušení, připravoval půdu pro působení nejvýznamnějšího sedleckého opata. Akta generální kapituly dávají však za pravdu kronikáři. K rozptýlení konventu ovšem zřejmě nedošlo, neboť do let 1282—3 spadá již volba Heydenreicha opatem.

Následující nařízení generální kapituly týkající se sedleckého kláštera spadá až do roku 1344, kdy byl klášter zmiňován hned třikrát.⁷²⁾ Předně byla posuzována provinění sedleckého opata Mikuláše (zemřelého v roce 1343). Za doby jeho opatování došlo k hrubým přestupkům nejen proti řeholi, ale i proti řadě reformních zákonů. Tyto poklesky odhalila vizitace, kterou prováděl pater-abbas kláštera — opat waldsasský; k nápravě však nedošlo. Generální kapitula proto pověřila samotného opata Morimonda, aby osobně provedl nápravu poměrů nebo tímto úkolem pověřil jiného opata.⁷³⁾ Ve stejném roce žádal sedlecký opat Jan I. generální kapitulu, aby mohl použít výnos z jednoho svého mlýna k umoření některých pohledávek, které klášter zatěžovaly. Přehlížíme-li dlouhou řadu hospodářských transakcí kláštera zachytitelných od devadesátých let 13. století, kdy šlo často o značné finanční částky, a klášter si přesto počínal jako naprostý suverén a jednal bez souhlasu např. českého panovníka nebo opata waldsasského,

⁶⁹⁾ J. M. Canivez, *Statuta III*, op. c., str. 91.

⁷⁰⁾ Vypovídá o tom celá řada listin v diplomatářích obou klášterů, srv. RBM II, III.

⁷¹⁾ J. M. Canivez, *Statuta III*, op. c., str. 213, ed. J. Emler, *Zbraslavská kronika*, FRB, IV, Praha 1884, str. 18—20.

⁷²⁾ J. M. Canivez, *Statuta III*, op. c., str. 481—2, 482, 492.

⁷³⁾ J. M. Canivez, *Statuta III*, op. c., str. 482.

je uvedená žádost dosti překvapující.⁷⁴⁾ A konečně do třetice byl v roce 1344 sedlecký opat pověřen, aby vyšetřil poměry v klášteře Zlatá Koruna, podal zprávu generální kapitule a citoval k ní tamního opata, jestliže se jeho prohřešky — jež byly oznámeny do Cîteaux — ukáží jako pravdivé. Lze usuzovat, že roku 1344 se sedlecký opat osobně zúčastnil zasedání generální kapituly.

V roce 1352 byl sedlecký opat delegován nejvyšším shromážděním řádu, aby urovnal spor mezi kláštery Zlatá Koruna a Vyšší Brod o hranice jejich statků.⁷⁵⁾ Roku 1364 se obrátil na generální kapitolu císař Karel IV., pod jehož svrchovanost sedlecký klášter patřil, s žádostí o povolení prodeje některých statků, kterých klášter nedávno nabyl nebo které mu nejsou k valnému užitku. Sedlecký klášter byl v této době značně zadlužen. V aktech generální kapituly nenacházíme o této žádosti žádnou zmínku, zato však papež Urban V. v letech 1364 a 1365 povolil klášteru prodej právě těch statků (tvrz a městečko Malešov), které uváděl ve své žádosti Karel IV.⁷⁶⁾

Na počátku 15. století, přesněji po roce 1409, kdy měl morimondský opat provést vizitaci všech klášterů jeho filiací, se generální kapitula pokoušela obnovit přerušené vazby na řádové centrum.⁷⁷⁾ Dokladem toho je přímo záplava záznamů v řádových aktech týkajících se klášterů v českých zemích, která ovšem trvala pouze do roku 1413.

V roce 1410 se k sedleckému klášteru vztahuje celkem sedm zápisů. Šest z nich obsahuje dispens pro sedlecké řeholníky, kteří měli účast ve farní správě („monachus et sacerdos“) a zřejmě odmítali pobývat v klášteře; v jednom případě šlo přímo o útěk z kláštera.⁷⁸⁾ V sedmém zápisu byl sedlecký opat spolu se zbraslavským delegován, aby vyšetřil těžkou situaci, v níž se nacházel žďárský klášter; současně měli jmenovaní opaté dohlížet na jeho transakce, které by Žďáru pomohly překonat tehdejší nedobré hospodářské poměry.⁷⁹⁾ V roce 1411 byl

⁷⁴⁾ Srv. RBM, II, III, IV, J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 492; šlo zřejmě o mlýn Hroby u Kolína na Labi, který byl ve 14. století dosti často pronajímán.

⁷⁵⁾ J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 524.

⁷⁶⁾ SOA Třeboň, Vs Sedlec, č. 68, srv. AČ, II, str. 470; šlo zejména o tvrz Malešov s městečkem, které ovšem sedlecký klášter koupil zřejmě nedlouho před rokem 1360 (RBM, VII, č. 543); tato podivná transakce dokládá opět neuvážlivou hospodářskou politiku kláštera, pokud šlo o nákup nemovitosti, patrnou od počátku 14. století (bližší J. Čechura, „Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské“, Historická geografie, 18, 1979). Listiny Urbana V. (MBV, III, č. 410, 639) — jež byly zřejmě vydány na přímou žádost Karla IV., a nikoli třeba postoupením žádosti generální kapitolou vyšší instanci — opět vyjadřují jistou nejasnost kompetence generální kapituly a papežské kurie, s čímž se v našem materiálu setkáváme vícekrát.

⁷⁷⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 110, srv. J. Křoczowski, „Prowincja Polska“, op. c., str. 180—184, kde je podána obecná charakteristika těchto snah generální kapituly.

⁷⁸⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 121, č. 30, 31, 32, 33, str. 122—3, 125; jedná se o vcelku stereotypní zápisy typu: „Dispensatur etiam cum fratre Martino, monacho monasterii de Code-litz sacerdote, citra abbatiam.“

⁷⁹⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 125.

sedlecký opat jmenován výběrčím roční daně, kterou odváděly české cisterciácké kláštery, a společně s opatem kláštera Pomuk měl dohlížet na to, aby v těchto otázkách panovala shoda. Oba zmínění opaté byli jmenováni výběrčími daně pro pražskou arcidiecézi ještě ve druhém zápisu z roku 1411.⁸⁰⁾ V roce 1412 se sedleckého kláštera týkají dvě nařízení generální kapituly. V prvním byl udělen dispens pro sedleckého řeholníka Jiřího („sacerdos et monachus“), který se odmítal vrátit do kláštera. Kromě toho byl sedlecký opat pověřen, aby dohlížel na prodej některých méně užitečných statků zbraslavského kláštera, jehož pater-abbas byl.⁸¹⁾ Rovněž z roku 1413 pocházejí dvě nařízení pro sedlecký klášter. V prvním byla sedleckému klášteru udělena plná moc, aby prostřednictvím autority generální kapituly zabránil úpadku, k čemuž měly pomoci i světské osoby. V druhém případě povolila generální kapitula sloužení některých mší, což zřejmě souviselo se zřízením kaple sv. Kosmy a Damiána, jejímž fundátorem byl pražský arcibiskup Albík z Uničova.⁸²⁾

Kvantitou nařízení generální kapituly vztahujících se k jednomu klášteru stojí sedlecký klášter v rámci českých zemí hned za Pomukem. Rozebíráme-li obsahovou stránku nařízení určených sedleckému klášteru, zjišťujeme, že nejvyšší řádové shromáždění představovalo pro klášter víceméně formální autoritu. Potvrzuje to zejména nutnost opakovat veškeré vizitace, kterými byl klášter ve 13. století pověřen. Rovněž stížnost na opata Mikuláše byla podána až po jeho smrti. Vybírání zvláštní daně v rámci řádu se sedlecký klášter snažil záhy vyhnout. Značně formální bylo také udělování dispensí pro řeholníky, kteří opouštěli klášter, neboť řadu podobných případů řešila již v poslední čtvrtině 14. století papežská kurie, vždy se stejným závěrem. Ve světle těchto skutečností shledáváme, že pouze nařízení o nápravě vnitřních poměrů kláštera z roku 1237 a povolení rozptýlit sedlecký konvent na tři roky se týkaly bezprostředně řešení vnitřní situace kláštera.

Filiacemi sedleckého kláštera byly ženský cisterciácký klášter v Pohledu a mužské kláštery Zbraslav a Skalice. Jméno kláštera v Pohledu, založeného Utou a Ludmilou, dcerami Vítka z Klokot, mezi léty 1265—1267,⁸³⁾ jehož pater-abbas byl sedlecký opat, nalézáme v řádových aktech pouze jednou. V roce 1270 nařídila generální kapitula vizitaci kláštera Vallis Sanctae Mariae, o jehož inkorporaci žádal Přemysl Otakar II. Vzhledem k chronologii počátků kláštera je jasné, že šlo o pouhý formální akt, neboť český král již v roce 1269 vydal Pohledu listinu, v níž potvrdil nové založení.⁸⁴⁾

⁸⁰⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 135—6, 159—160.

⁸¹⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 169—170.

⁸²⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 184—5, 185; SOA Třeboň, Vs Sedlec, č. 103, ed. RBMV, č. 672.

⁸³⁾ Srv. CDB V, č. 382, 447, 453; RBM II, č. 540, 562, 618, 635, 712 a další.

⁸⁴⁾ RBM II, č. 635.

Nejvýznamnější filiací sedleckého kláštera byla Zbraslav, fundace Václava II., která se měla stát nositelem významného politického programu panovnického — zakladatel zamýšlel zřídit ve zbraslavském klášteře nekropoli rodu Přemyslovců. Zdá se, jako by tímto aktem vyvrcholilo úzké sepětí cisterciáckého řádu v Čechách a vládnoucí dynastie, patrné zejména ve 13. století. K založení kláštera došlo v roce 1292.⁸⁵⁾ Je pozoruhodné, že v případě tak exponované fundace nebyla žádána generální kapitula, aby nařídila vizitaci; akta nevedí nic ani o žádosti o inkorporaci kláštera. Vše nasvědčuje tomu, že zde — bez ohledu na řádové předpisy — byl zvolen jiný postup. Až poté, co byl klášter založen a kolonie mnichů přišla ze Sedlce na Zbraslav, vyslal sám český panovník zbraslavského opata Konráda, aby se účastnil zasedání generální kapituly a zařídil potřebné. Takto líčí situaci zbraslavský kronikář a není důvodu mu nevěřit.⁸⁶⁾ Ovšem Václavem II. ústně žádaná inkorporace zbraslavského kláštera není zachycena v řádových aktech. I když nelze vyloučit neúplnost rukopisů obsahujících záznamy o zasedání generální kapituly, domnívám se, že přivtělení kláštera bylo učiněno zřejmě pouze ústně, neboť na počátku 14. století vystupuje v řádových aktech dvakrát zakladatel kláštera Václav II. V roce 1302 povolila generální kapitula na jeho žádost sloužení mše na výroční den smrti sv. Václava, v roce 1306 nařídila, aby „in omnibus abbatiis regnorum Alemaniae, Ungariae et Bohemiae“ byla sloužena mše za tohoto českého krále.⁸⁷⁾

S prvním přímým nařízením generální kapituly určeným pro Zbraslav se setkáváme až v roce 1410. Zbraslavský opat byl pověřen vizitací žďárského kláštera (spolu se sedleckým opatem). Zároveň se dozvídáme, že se zbraslavský opat v tomto roce nezúčastnil zasedání generální kapituly, stejně jako dalších deset opatů českých mužských klášterů; v Cîteaux byli přítomni pouze sedlecký a hradištský opat.⁸⁸⁾ V následujícím roce — 1411 — potvrdila generální kapitula, že zbraslavský klášter zaplatil roční daň.⁸⁹⁾ Jeho opat byl rovněž delegován (spolu s oseckým) k vizitaci ženského kláštera Stella Mariae (Marienstern) v Lužici, kde měli provést nápravu poměrů, neboť „dictae moniales diffinos et statuta Ordinis ac sanctae regulae in nullo observantes“; jestliže řeholnice do jednoho měsíce nezjednájí nápravu, mají je zmínění opaté odevzdat „iudicium ecclesiarum auxilio ac etiam brachii saecularis“.⁹⁰⁾ V roce 1412 žádal zbraslavský klášter generální kapitulu, aby mohl prodat některé své méně užitečné statky a zisk z prodeje použít k umoření dluhů, do nichž upadl; to mu bylo také povoleno.⁹¹⁾ V obdobné situaci se klášter nalézal již v padesátých

⁸⁵⁾ Podrobné líčení počátků fundace podává Zbraslavská kronika, FRB IV, str. 46—54.

⁸⁶⁾ Zbraslavská kronika, FRB IV, str. 55.

⁸⁷⁾ J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 308, 314.

⁸⁸⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 122—3.

⁸⁹⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 135—6.

⁹⁰⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 150.

⁹¹⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 169—170.

letech 14. století, kdy se ovšem obrátil na papežskou kurií⁹³⁾ a papež Innocenc VI. v roce 1355 schválil obdobnou transakci (tedy ještě před vypuknutím schizmatu). Vzhledem k tomu, že to není jediný případ kolísání v téže otázce mezi generální kapitulou a papežskou kurií, lze pozorovat jistou kompetenční neujasněnost, v jakých záležitostech se mají kláštery obracet do Cîteaux a v jakých do Říma (Avignonu). Poslední zmínka o zbraslavském klášteře pochází z roku 1418, kdy jeho opat vystupuje jako prokurátor vybírání roční daně, povinné pro cisterciácké kláštery „in Bohemia, Moravia, Lusatia et partibus vicinis“.⁹⁴⁾

Poslední klášterní fundací cisterciáckého řádu v českých zemích byla Skalnice, založená Dětřichem, biskupem mindenským, v roce 1357. Konvent přišel ze Sedlce, jemuž byl skalický klášter také filiačně podřízen.⁹⁵⁾ Fundace cisterciáckého kláštera byla v této době zjevným anachronismem a došlo k ní nepochybně bez konzultace s generální kapitulou. Této situaci odpovídá nevelký počet zápisů vztahujících se ke klášteru v aktech generální kapituly. S klášterem se setkáváme předně v souhrnných záznamech z let 1410 a 1411, týkajících se českých klášterů všeobecně. Kromě toho se v roce 1410 skalický opat nezúčastnil zasedání generální kapituly a v roce 1411 zaplatil stanovenou daň, což bylo písemně potvrzeno.⁹⁶⁾ V roce 1412 byl skalický opat (spolu se sedleckým) delegován, aby dohlížel na transakce zbraslavského kláštera při prodeji méně užitečných statků. V témže roce žádal skalický opat o dispens pro řeholníka, který utekl z kláštera, vzdal se řádového oděvu a v nejmenovaném klášteře v Uhersku sloužil mši („celebravit divina“).⁹⁶⁾

Přehlízíme-li vazbu sedleckých filií a generální kapituly cisterciáckého řádu, musíme konstatovat, že pozdní mužská založení (od konce 13. století) se nacházela prakticky mimo působení nejvyššího řádového orgánu, který prostě již nebyl s to tyto kláštery těsněji vázat k řádovému centru. To je samozřejmě nutno přičíst změněným podmínkám ve srovnání s poslední třetinou 12. století a téměř celým 13. stoletím. Obdobná byla situace v případě ženských cisterciáckých založení, jak si blíže ukážeme na příkladech cisterciáckých klášterů na Moravě.

Filiačně na stejné úrovni jako klášter sedlecký stál klášter v severočeském Oseku, který byl osazen z Waldsass. Původně byl zřízen v letech 1192–3 v sídelním místě pánů z Maštova, kteří poskytli své fundaci dosti bohaté obvěnění, ale v praxi se zřejmě nebyli ochotni vzdát nároků na darované statky. Došlo ke sporu a konvent byl z Maštova vypuzen. Nejspíše mezi léty 1197–9 byl pak uveden do sídelního místa jiného severočeského rodu — pánů z Oseka, kde našel

⁹³⁾ MBV II, č. 392, dokladů lze nalézt v této edici více.

⁹⁴⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 216.

⁹⁵⁾ Fundační listina otištěna v AČ, XIV, str. 381.

⁹⁶⁾ J. M. Canivez, Statuta IV, op. c., str. 122–3, 135–6.

⁹⁶⁾ J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 169–170, 172.

své trvalé umístění.⁹⁷⁾ Pro postavení řádu u nás je příznačné, že se dosti dramatickým průběhem celého založení vůbec nezabývala generální kapitula. V případě epizody v Mašřově konvent pouze požádal českého panovníka a biskupa Jindřicha Břetislava, aby mu potvrdili nadání, což se stalo vydáním konfirmační listiny z roku 1196, obsahující ovšem pouze výčet statků.⁹⁸⁾ V případě počátků kláštera v Oseku se pak konvent obrátil na papežskou kurii se žádostí o ochranu, již se mu sice dostalo, ovšem nikoli ve formě velkého protekčního privilegia, ale pouze prosté konfirmační listiny s výčtem statků, kterou vydal papež Innocenc III. v roce 1207. V témže roce vydal Innocenc ještě další listiny: pro mohučského arcibiskupa Sigfrida II. s příkazem, aby držel ochrannou ruku nad oseckým klášteřem, a také listinu určenou biskupům pražskému a olomouckému (Danielovi a Robertovi) a proboštovi litoměřickému, aby rozhodli spor mezi oseckými řeholníky a Milhostem ve věci zcizení statků již darovaných původním zakladatelem kláštera.⁹⁹⁾ Domnívám se, že tento případ je přímo charakteristický pro pochopení postavení generální kapituly cisterciáckého řádu v českém prostředí: v závažnějších otázkách se kláštery neobracely do Cîteaux, i když jim to přikazovala řehole a jiné řádové dokumenty, ale přímo na papežskou kurii.

Osecký klášter se poprvé objevil v řádových aktech údajně v roce 1209. „Údajně“ proto, že jména našich klášterů v aktech generální kapituly byla v první třetině 13. století, kdy vlastně dochází k navázání vzájemných kontaktů mezi českými kláštery a Cîteaux, značně zkomolena, a chybí tudíž jistota, zda se jedná skutečně o sledovaný klášter. V nařízení generální kapituly z roku 1209 je osecký (?) klášter zaznamenán ve tvaru „Hozhet“, resp. „Hosset“, k roku 1214 je název kláštera údajně zašifrován ve tvaru „Versac“, resp. „Versaco“. Přihlédneme-li k tomu, že v obou nařízeních týkajících se údajně oseckého kláštera jsou uvedeni Mikuláš, biskup tuskulský, a dokonce římský král Friedrich II., pak musíme odmítnout ztotožnění uvedených názvů s oseckým klášteřem.¹⁰⁰⁾ Za autentické považuji až nařízení generální kapituly z roku 1219, z něhož se dovídáme, že osecký opat se dostal z bližší neznámých příčin do sporu s pražským biskupem (Ondřejem). Generální kapitula pověřila oseckého převora, aby celou věc prošetřil, případně aby — vybaven plnou mocí generální kapituly — zbavil opata jeho úřadu.¹⁰¹⁾ O výsledcích nejsme ovšem informováni.

V roce 1237 nařídila generální kapitula „inspectio abbatiae“ kláštera Marienthal (Seifersdorf), který založila česká královna Kunhuta v Lužici již v roce 1234.¹⁰²⁾ Vizitací byly pověřeny kláštery osecký a saský Sittichenbach. Ma-

⁹⁷⁾ Blíže J. Čechura, „Počátky oseckého kláštera — mnišská kolonie v Mašřově“, Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska, 10, 1978, str. 53—60.

⁹⁸⁾ CDB, I, č. 355.

⁹⁹⁾ CDB, II, č. 64, 65, 69.

¹⁰⁰⁾ J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 359, 420.

¹⁰¹⁾ J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 506.

¹⁰²⁾ CDB, III, č. 86, 176, 205, 207 a další.

rienthal měl být filiačně podřízen saské Altzelle.¹⁰³⁾ Vizitace nově založeného kláštera, i když nařízená „ex post“, je zároveň jedinou zprávou v řádových aktech o tomto lužickém klášteře, který byl českou královskou fundací. Ve stejném roce nařídil nejvyšší orgán řádu vizitaci kláštera Cella Sancti Bernardi, který údajně založil osecký opat (!) a poslal na místo nového založení konvent, aniž čekal na schválení generální kapitulou. Sedlecký a hradištský klášter, které byly vizitací pověřeny, ji neprovedly, proto nařídila generální kapitula následujícího roku vizitaci znovu.¹⁰⁴⁾ V roce 1241 byl osecký klášter delegován, aby vyšetřil stížnosti velehradského opata na tišnovskou abatysi. Roku 1263 byl osecký opat spolu s hradištským pověřen „inspectio abbatiae“, kterou chtěl založit Bernard z Kamenice (což se však nepodařilo). V témže roce opaté osecký a pfortský žádali o inkorporaci kláštera cisterciáků v Mariensternu v Lužici, což řád o rok později schválil.¹⁰⁵⁾ V roce 1268 si osecký opat stěžoval generální kapitule na opaty klášterů Waldsassy a dvou uherských fundací — Egresia a Czikatoru. V roce 1277 žádal Osek o zproštění povinnosti pohostinství v klášteře na dva roky; důvody však nejsou uvedeny.¹⁰⁶⁾ Se jménem kláštera se po celé 14. století v aktech generální kapituly nesetkáváme; zmiňován je až v roce 1410, kdy se osecký opat nedostavil do Cîteaux na zasedání generální kapituly. V následujícím roce mu bylo kvitováno placení daně a spolu s opatem zbraslavským (viz výše) byl delegován k nápravě poměrů saského kláštera Marienstern.¹⁰⁷⁾ Tato malá frekvence kláštera v řádovém dění mezi léty 1410—1413 nepřekvapuje, poněvadž již od poloviny 14. století prožíval Osek dlouhodobou stagnaci.

Jedinou oseckou filií — o níž již byla v jiné souvislosti řeč — byl pokus o založení kláštera Cella Sancti Bernardi na Českomoravské vrchovině. Zakladatelem byl moravský šlechtic Jan z Polné, který zamýšlel fundaci jako aniversarium. O jeho jednání v oseckém klášteře o vyslání konventu vypovídá hedeatovaný záznam pro paměť, který G. Friedrich položil mezi léta 1232 až 1234.¹⁰⁸⁾ Vlastní akt fundace je třeba položit do let 1235—1236.¹⁰⁹⁾ Před zářím roku 1237 je již konvent doložen na Českomoravské vrchovině (u Nižkova). Je jistě příznačné, že osecký opat nechal osadit nový klášter, aniž se dožadoval schválení generální kapitulou („non expectat licentia Capituli generalis“); o souhlas žádal teprve tehdy, když byl nový konvent na místě. Založení bylo neúspěšné zřejmě proto, že klášter nebyl dostatečně hmotně zabezpečen; Jan z Polné asi nebyl ochoten dostát svým původním slibům. Vzhledem k tomu, že vizitace opatů sedleckého a hradištského kláštera z roku 1237 se neuskutečnila,

¹⁰³⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, II, op. c., str. 180.

¹⁰⁴⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, II, op. c., str. 180, 194.

¹⁰⁵⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, III, op. c., str. 18, 16.

¹⁰⁶⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, III, op. c., str. 173.

¹⁰⁷⁾ J. M. Canivez, *Statuta*, IV, op. c., str. 122—3, 150.

¹⁰⁸⁾ CDB, III, č. 100.

¹⁰⁹⁾ J. Čechura, „K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny“, *Ústecký sborník historický* v tisku.

fundacemi, jejichž základem byla nejen filiační posloupnost, ale také vazby teritoriální (Plasy, Pomuk apod.). Tím byly položeny základy české řádové provincie, jejíž vznik byl velmi časný — po polovině 13. století; v poslední čtvrtině století pak docházelo již k „consilio annuente“, doložené poprvé roku 1307. Za dovršení tohoto procesu je snad možné považovat devadesátá léta, kdy v roce 1297 byl ve Velehradě za přítomnosti opatů několika českých klášterů vyhotoven transumpt papežského exempčního privilegia Alexandra IV.¹⁸⁹⁾ Tato soudržnost cisterciáckých klášterů nepolevila ani ve 14. století, kdy se neváhaly utkat s arcibiskupem Janem z Jenštejna ve sporu o jeho pravomoc vůči řádu; papežská kurie rozhodla v jejich prospěch.¹⁹⁰⁾

Na základě uvedeného přehledu je možné vcelku jednoznačně konstatovat, že působení generální kapituly na cisterciácké kláštery v českém státě předhusitského období bylo nevelké, dotýkalo se většinou formálně pojímaných otázek v dodržování řádových norem. Bylo to právě prostředí českého státu, které rozhodujícím způsobem determinovalo vývoj každé klášterní fundace, a domácí právní zvyklosti, přestože někdy byly v naprostém rozporu s řádovými normami, ovlivňovaly každý náš klášter — tedy i ústavy takové nadnárodní korporace, jakou byl (či spíše měl být) cisterciácký řád. Z tohoto pohledu pak rozbor nařízení generální kapituly určených cisterciáckým klášterům českých zemí potvrzuje zjištění učiněná Václavem Vaněčkem při rozboru právního postavení klášterních fundací v českém státě.

¹⁸⁹⁾ RBM, II, č. 21, 1753; tato otázka vyžaduje samostatné zpracování.

¹⁹⁰⁾ R. Holinka, Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI., Bratislava 1933.

